

Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini.

Een studie naar het gelijkheidsideaal van het feminisme in relatie tot het ongelijkheidsideaal binnen het kolonialisme tussen 1870- en 1920 in Nederlands-Indië.

Naam: Leander van Voorthuizen.

Email l.n.j.vanvoorthuizen@students.uu.nl.

Studentnummer: 6270093.

Begeleider: Dr. Christianne Smit.

Inleverdatum: 17-01-2020.

Woordenaantal: 7780.

Abstract.

Ten tijde van de eerste feministische golf in Nederland bestonden er twee idealen met betrekking tot gelijkheid. Enerzijds ontstond er een emancipatiebeweging van vrouwen die streeden voor meer gelijke rechten. Anderzijds was er juist een ontwikkeling binnen de koloniale samenleving gericht op het uitvergroten van rassentegenstellingen. Binnen de internationale samenleving was er dus sprake van zowel een gelijkheidsideaal als een ongelijkheidsideaal. Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen hoe deze idealen zich tot elkaar verhouden. De hoofdvraag die hierbij gesteld zal worden is: Hoe verhoudt het gelijkheidsideaal van het feminisme zich ten opzichte van de ongelijkheid van het koloniale bestuur en het modern imperialisme in Nederlands-Indië tussen 1870 en 1920, gebaseerd op brieven van Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini?

Dit wordt onderzocht aan de hand van brieven geschreven door twee toonaangevende feministen: Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini. Beide vrouwen waren pioniers voor vrouwenemancipatie maar keken vanuit een ander perspectief naar de fenomenen. Uit de brieven kan worden opgemaakt dat Aletta Jacobs in het gelijkheidsdenken binnen het feminisme wordt beperkt door haar, wellicht onbewuste, koloniale en imperialistische karakter. Voor haar zijn feminisme en kolonialisme twee gescheiden concepten die niet in strijd zijn met elkaar. Voor Kartini was dit anders. Zij was haar tijd ver vooruit door feminisme en kolonialisme te zien als twee fenomenen die niet naast elkaar kunnen bestaan. Het gelijkheidsdenken van het feminisme en het ongelijkheidsdenken van het kolonialisme waren volgens haar in strijd met elkaar. Seksegelijkheid kon enkel ontstaan wanneer de gelijkheid van ras was voltooid.

Figuur 1, Aletta Jacobs.

Figuur 2, Raden Adjeng Kartini.

Inhoud

Abstract.	1
Inleiding:	3
Hoofdstuk 1, De eerste feministische golf.	7
1.1 Achtergronden.	7
1.2 Gelijkheid versus verschil.	8
1.3 Strijdpunten – kenmerken en aspecten.	9
Hoofdstuk 2, kolonialisme en modern imperialisme in Nederlands-Indië.	11
2.1 Modern imperialisme als algemeen begrip.	11
2.2 Modern imperialisme in Nederlands-Indië.	12
Hoofdstuk 3, Aletta Jacobs, Brieven uit Afrika en Azië.	14
3.1 Kolonialisme.	15
3.2 Feminisme.	16
Hoofdstuk 4, Raden Adjeng Kartini - brieven aan Stella Zeehandelaar	18
4.1 Kolonialisme.	19
4.3 Feminisme.	21
Conclusie.	24
Bibliografie.	26
Secundaire literatuur.	26
Primaire bronnen:	27

Inleiding:

De periode van 1850 tot 1940 staat in de Westerse geschiedenis bekend als de eerste feministische golf. Deze beweging van vrouwenemancipatie begon in de Verenigde Staten met de Seneca-Falls-verklaring van 1848. In deze verklaring werd gesteld dat mannen en vrouwen als gelijke waren geschapen en daarom over gelijke onvervreembare rechten beschikten.¹ Gelijksortige ideeën betreffende emancipatie van vrouwen verspreidden zich in verloop van tijd over delen van Europa. In Nederland kwamen ideeën rondom feministische vraagstukken rond 1870 voor het eerst in de publieke belangstelling.² De eerste feministische golf wordt kenmerkt door het streven naar gelijke rechten voor vrouwen en mannen, voornamelijk binnen de liberale en socialistische bevolkingsgroepen. Het ging in Nederland voornamelijk over de vraagstukken rondom onderwijs, betaalde arbeid, de dubbele seksuele moraal en de strijd voor algemeen kiesrecht.³ Kortom vrouwen wilden meer gelijke rechten. De eerste feministische golf kenmerkt zich door een duidelijk gelijkheidsideaal.

Tijdens de jaren 1870 en 1920 vonden er ook andere ontwikkelingen plaats, ontwikkelingen in Nederlands-Indië met betrekking tot het kolonialisme. Kolonialisme is een ideologie gericht op het uitbreiden het grondgebied van een staat buiten nationale grenzen.⁴ Op zowel politiek als moreel vlak veranderde het denken over hoe de kolonisatie van Nederlands-Indië uitgevoerd moest worden. Tot 1870 was het cultuurstelsel van kracht in de Nederlandse kolonie. De inheemse bevolking werd door hoge belastingen en strenge regels uitgebuit.⁵ In 1870 werd dit cultuurstelsel afgeschaft door onder meer het opkomende idee van modern imperialisme. Het modern imperialisme ging, in tegenstelling tot het traditioneel imperialisme niet alleen over economische opbrengsten, maar ook over politieke en culturele belangen. Het ging hierbij over machtsposities van de Europese landen onderling, maar ook over de relatie tussen de kolonisator tegenover de gekoloniseerde. Modern imperialisme is nauw verwant aan racisme en het blanke superioriteitsgevoel.⁶ Nederland nam het directe bestuur van de kolonie grotendeels over. Rond 1870 ontwikkelde zich dus een koloniaal denkkader van modern imperialisme en racisme.

In de periode vanaf 1870 zijn dus twee verschillende bewegingen te zien. Enerzijds ontstond er een emancipatiebeweging van vrouwen die streden voor meer gelijke rechten. Anderzijds was er

---

¹ Anneke Riberink, *Feminisme*, (Leiden, 1987), 11.

² Marianne Braun, *De prijs van de liefde: de eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (1992, Amsterdam) 10.

³ Riberink, *Feminisme*, 13-17.

⁴ Robert Young, *Empire, colony, postcolony* (Chichester, 2015), 56.

⁵ Wim van den Doel, *Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederlands Overzee vanaf 1800* (Amsterdam, 2011), 69.

⁶ Commissie stofomschrijving, 'De koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië', (versie 01-08-2015), <https://www.geschiedenis.nl/nieuws/artikel/2883/de-koloniale-relatie-tussen-nederlanders-en-nederlands-indie> [07-06-2019].

juist een ontwikkeling binnen de koloniale samenleving gericht op het uitvergroten van rassentegenstellingen. Binnen de internationale samenleving was er dus sprake van zowel een gelijkheidsideaal als een ongelijkheidsideaal. In dit paper zal er gekeken worden naar hoe deze idealen zich tot elkaar verhouden. De hoofdvraag die hierbij gesteld zal worden is: Hoe verhoudt het gelijkheidsideaal van het feminisme zich ten opzichte van de ongelijkheid van het koloniale bestuur en het modern imperialisme in Nederlands-Indië tussen 1870 en 1920, gebaseerd op brieven van Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini? De spanning tussen de gelijkheid en de ongelijkheid zal dus door de ogen van twee compleet verschillende feministen worden onderzocht. Aletta Jacobs wordt gezien als een van de meest invloedrijke Nederlandse feministen uit de eerste feministische golf. Raden Adjeng Kartini staat bekend als pionier voor vrouwenrechten en nationale onafhankelijkheid in Nederlands-Indië.⁷ In de eerste twee hoofdstukken zal uiteengezet worden wat feminisme en kolonialisme tussen 1870 en 1920 precies inhield: wat waren de belangrijkste kenmerken en aspecten. Vervolgens zullen de denkbeelden van de twee vrouwen aan de hand van zowel primaire bronnen als secundaire literatuur, individueel onderzocht worden. Ten slotte zal aan de hand van de deze onderzoeksresultaten geanalyseerd worden hoe het feminisme met haar gelijkheidsideaal zich verhoudt tot de ongelijkheid van de koloniale gedachte.

Dit onderzoek zal een discours-analyse van primaire bronnen bevatten. De primaire bronnen die gebruikt zullen worden zijn brieven en reisbrieven. Van Aletta Jacobs zullen de reisbrieven die zij schreef over haar reis door Afrika en Azië tussen 1911 en 1912 onderzocht worden. Deze brieven zijn, door grote populariteit, in 1913 gebundeld en in boekvorm uitgebracht. Een exemplaar van dit boek is te vinden in het archief van Artia – Kennisinstituut voor Emancipatie en vrouwengeschiedenis. De reisbrieven waren oorspronkelijk dagbladartikelen die eens in de zoveel tijd in *De Telegraaf* werden gepubliceerd. Jacobs wilde haar mening en opvatting dus delen met het grote publiek aangezien *De Telegraaf* destijds een zeer populaire krant was. Dat de krant haar stukken publiceerde, toont ook aan dat Aletta Jacobs zeer bekend en geliefd was onder het Nederlandse publiek. Voor het onderzoek zullen enkel de veertien brieven die ze schreef over haar reis door Nederlands-Indië worden gebruikt aangezien de hoofdvraag is toegespitst op Nederlands-Indië.

Raden Adjeng Kartini had veel briefcontact met Nederlands feministen. De veertien brieven die zij schreef aan Stella Zeehandelaar, een Nederlandse feminist, zullen in dit onderzoek gebruikt worden. Het is bekend dat Kartini en Stella een innige vriendschappelijke band hadden. Daarnaast was Stella een zeer ruimdenkende en progressieve vrouw die Kartini de ruimte bood haar eerlijke

---

⁷ Jean Gelman Taylor, 'Kartini (1879-1904)', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*, (versie 17-07-2018), <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> [25-11-2019].

uitgesproken mening te geven. Dit is terug te lezen in de brieven die daarom zeer geschikt zijn voor dit onderzoek. Historicus Joost Coté heeft deze brieven naar het Engels vertaald en in een boek gebundeld. Een exemplaar van dit boek bevindt zich in de collectie van Artia. Deze bronnen zullen geanalyseerd worden door te kijken naar welke kenmerken en aspecten van feminisme en kolonialisme in de brieven terug te vinden zijn.

De keuze om gebruik te maken van reisbrieven en brieven voor dit onderzoek is gebaseerd op de aard van deze bron. Uit brieven kan een concreet beeld geschetst worden van de mening van de schrijver. Dit is echter ook gelijke een nadeel van deze bronnen. Men moet zich bewust zijn van de subjectieve karakter van de bronnen. De schrijver heeft bewust bepaalde gebeurtenissen en meningen wel en sommige niet beschreven. Door de belichting van twee verschillende perspectieven wordt deze subjectiviteit verminderd. Ondanks dat er slechts twee vrouwen belicht worden zijn dit wel twee belangrijk, zeer toonaangevende vrouwen binnen de eerste feministische golf.

Over zowel de eerste feministische golf als over kolonialisme is in het verleden al veel geschreven. Anneke Ribberink schreef het boek *Feminisme* waar ze ingaat op belangrijke ontwikkelingen van het Nederlandse feminisme. Ulla Jansz schreef haar proefschrift *Denken over sekse in de eerste feministische golf* waarin ze kijkt naar de ideeënontwikkeling binnen de eerste feministische golf. Binnen de historiografie over het feminisme ligt de focus echter vaak op het feminisme in Nederland en komt feminisme binnen de kolonies niet aan bod. Enkel Elsbeth Locher-Scholten heeft in meerdere grootschalige onderzoeken, waaronder *Women and the Colonial State* waarin ze feminisme in de kolonie koppelt aan moderniteit, aandacht besteed aan vrouwen in Nederlands-Indië.

Robert Young schreef het boek *Empire, Colony, Postcolony* waarin hij ingaat op het concept van kolonialisme en imperialisme. Ook het boek *Imperial Monkey Business* van Jan Breman gaat in op het modern imperialisme van na 1870. Over kolonialisme in Nederlands-Indië specifiek zijn een aantal boeken geschreven waaronder *Zo ver de wereld strekt: De geschiedenis van Nederlands Overzee vanaf 1800* van Wim van den Doel. Wat ontbreekt is een grondig onderzoek naar de verhouding tussen kolonialisme en feminisme in Nederlands-Indië. Met dit onderzoek zal er met een unieke samenstelling van primaire bronnen geprobeerd worden tot inzichten te komen over dit onderwerp. Door de individuele perspectieven van de twee vrouwen met elkaar te verbinden ontstaat een extra dementie die een completer beeld geeft van de probleemstelling.

Volgens Marije Cornelissen van de *UN Women Nederland*, een organisatie van de Verenigde Naties voor vrouwenrechten en gendergelijkheid, is geen van de drie feministische golven die onze

geschiedenis rijk is, 'af'.⁸ Vrouwen zijn nog altijd ondervertegenwoordigd in de politiek en het bedrijfsleven en is minder dan de helft van de vrouwen niet financieel zelfstandig.⁹ Daarnaast is racisme en discriminatie nog altijd actueel in onze samenleving. Zo werd de voetballer Moreira in november 2019 door supporters belaagd met racistische leuzen. Het is belangrijk om over de geschiedenis van feministische en kolonialisme te blijven schrijven zodat de strijd voor gelijkere rechten niet vergeten zal worden.

---

⁸ Marije Cornelissen, *'Hierbij roepen we de vierde feministische golf uit'*, (versie 04-03-2019), <https://vrouw.nieuws.nl/2019/03/04/hierbij-roepen-we-de-vierde-feministische-golf-uit/> [25-11-2019].

⁹ Cornelissen, *'Hierbij roepen we de vierde feministische golf uit'*, [25-11-2019].

Hoofdstuk 1, De eerste feministische golf.

Feminisme is een maatschappelijke en politieke stroming die zich verzet tegen onrechtvaardige sekseverschillen binnen de maatschappij.¹⁰ In dit hoofdstuk zal er kort stilgestaan worden bij de achtergronden en de belangrijkste kenmerken van de eerste feministische golf die rond 1870 voor het eerst zichtbaar werd in Nederland.

1.1 Achtergronden.

Om te kunnen begrijpen waarom het denken over de rol van vrouwen binnen de maatschappij rond 1870 veranderde, is het belangrijk om een beeld te krijgen van de ontwikkelingen en achtergronden die binnen deze maatschappij plaatsvonden. De industriële revolutie en haar maatschappelijke gevolgen zijn van groot belang geweest voor de opkomst van feministisch denkbeelden. Door de industriële revolutie werd de huisnijverheid vervangen door fabrieksmatige productie. Aangezien arbeid buitenshuis voor vrouwen uit de middenklasse als onfatsoenlijk werd gezien, was het aantal vrouwen die betaalde arbeid verrichtte afgenomen.¹¹

Daarnaast waren vrouwen destijds juridisch, economisch en politiek volledig afhankelijk van mannen. Vrouwen waren juridisch handelingsonbekwaam.¹² Ongehuwde vrouwen waren afhankelijke van de steun van hun familie aangezien ze geen onderwijs of arbeidsmogelijkheden genoten. In het onderwijs waren vrouwen ondervertegenwoordigd en basisopleidingen voor meisjes waren kwalitatief achtergesteld. Verder studeren was voor meisjes helemaal uit den boze.¹³ In 1838 had de wetgever in het huwelijksrecht bepaald dat de gehuwde vrouw gehoorzaamheid verschuldigd was aan haar echtgenoot.¹⁴ Hij had de volledige zeggenschap over het bezit en inkomen van zijn vrouw en kinderen.¹⁵ Kortom de man bepaalde over het leven van de vrouw.

Het veranderende denkbeeld over de rol van vrouwen binnen de maatschappij is voornamelijk toe te schrijven aan de opkomst van politieke ideologieën. Vooral het liberalisme en het socialisme waren belangrijk. Liberalisme was sterk gebaseerd op het verlichtingsdenken van de achttiende eeuw. Rationalisme stond hierin centraal maar ook vrijheid, gelijke rechten en het recht op ontplooiing van individuen was van belang. Vrouwen gingen zich in steeds grotere mate afvragen waarom deze rationele denkbeelden niet op hen van toepassing waren. Het waren dan ook de liberale burgerlijke vrouwen die in eerste instantie de grondslag legden voor feministische

---

¹⁰ Riberink, *feminisme*, 4.

¹¹ Ibidem, 7.

¹² Riberink, *feminisme*, 7.

¹³ Ibidem, 8.

¹⁴ Marianne Braun, *De prijs der liefde: De eerste feministisch golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam, 1992), 18.

¹⁵ Riberink, *feminisme*, 7.

denkbeelden.¹⁶ Ook binnen het socialisme ontstonden feministische denkbeelden. Volgens het socialisme moesten iedereen economisch onafhankelijk zijn. Onderlinge relaties zouden dan niet meer gaan over bezit maar over wederzijdse liefde. Mannen en vrouwen moesten beiden betaalde arbeid verrichten en gezinstaken zouden deels overgenomen worden door gemeenschapsvoorzieningen.¹⁷ Binnen het liberalisme en socialisme ontstonden er dus geleidelijk feministische denkbeelden die ten grondslag lagen aan het ontstaan van de eerste feministische golf.

1.2 Gelijkheid versus verschil.

Zoals hierboven benoemd, bestonden er ideologische verschillen binnen de feministische stroming.. In het boek *denken over sekse in de eerste feministische golf* schrijft Ulla Jansz dat historici vaak grofweg twee verschillende denkbeelden met betrekking tot vrouwen binnen de maatschappij onderscheiden. Enerzijds waren er feministen die uitgingen van volledig *gelijkheid* tussen mannen en vrouwen. De gedachte hierbij was dat vrouwen net als mannen ‘mens’ waren en daarom ook bepaalde rechten van vrijheid en zelfstandigheid hadden.¹⁸ Anderzijds waren er feministen die uitgingen van wezenlijke *verschillen* tussen mannen en vrouwen. In deze visie hadden vrouwen een eigen aard en bestemming. Mannen zouden geen keuzes kunnen maken voor vrouwen en daarom moesten vrouwen zelf meer rechten krijgen.¹⁹ Deze visie wordt ook wel de complementariteitstheorie genoemd. Het ging er vanuit dat mannen en vrouwen elkaar aanvulden.²⁰

Ulla Jansz zegt echter dat dit onderscheid niet geheel correct is. Zij stelt dat er in de praktijk geen duidelijke scheidslijn was tussen de twee uitgangspunten en dat de redeneringen vrijwel altijd door elkaar heen gebruikt werden.²¹ De kern van beide redeneringen was het streven naar meer gelijke rechten voor vrouwen. De enige vraag die tussen de verschillende stroming binnen het feminisme vaak ter discussie stond was hoe ver de gelijke rechten moesten gaan.²²

Voor dit paper is het van belang om te beseffen dat feminisme geen algemeen uniforme stroming was. Er bestonden verschillende stromingen binnen de eerste feministische golf. Belangrijker is echter de constatering dat ondanks de verschillen het overkoepelde gelijkheidsideaal centraal stond. Feministen waren het unaniem eens dat er op bepaalde maatschappelijke gebieden

---

¹⁶ Riberink, *feminisme*, 9.

¹⁷ Ibidem, 18.

¹⁸ Ulla Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Gennep, 1990), 71.

¹⁹ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 53.

²⁰ Ibidem.

²¹ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 202.

²² Ibidem.

veranderingen moesten plaatsvinden en dat vrouwen meer gelijke rechten moesten krijgen. Hierbij stonden een aantal algemene strijdpunten centraal.

1.3 Strijdpunten – kenmerken en aspecten.

In de jaren zestig van de negentiende eeuw werd er voor het eerst actie ondernomen om de opleidingsmogelijkheden voor meisjes te verbeteren. Het uitgangspunt hierbij was dat meisjes in staat gesteld moesten worden om later een zelfstandig beroep uit te oefenen.²³ In eerste instantie werd er vooral gestreden voor beter basisonderwijs gericht op het huishouden. Begin jaren zeventig, tijdens de opkomst van het feminisme, werd dit strijden voor onderwijs verbreed naar vervolgonderwijs en zelfs toegang tot het universitair onderwijs. Daarnaast werd er ook gestreden voor toegang tot uiteenlopende vormen van onderwijs.

Parallel aan de uitbreiding van onderwijsmogelijkheden speelde het idee van de uitbreiding van arbeidsmogelijkheden voor vrouwen. Vrouwen uit de hogere sociale klassen waren beperkt tot liefdadigheidswerk omdat betaald werk onwenselijk geacht werd. Rond 1870 werden de verenigingen *Arbeid Abelt* en *Tesselschade* opgericht. Zij wilden een stimulans vormen voor het creëren van meer mogelijkheden voor betaalde arbeid voor vrouwen.²⁴ De *Nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid* die in 1898 werd georganiseerd, wordt vaak gezien als het hoogtepunt in de pogingen tot de verruiming van de arbeidsmarkt voor vrouwen.²⁵ Tijdens de tentoonstelling kregen vrouwen de gelegenheid om kennis te maken met de beroepen die vrouwen uitoefenden.²⁶ Het hoofddoel van de tentoonstelling was het verhogen van de algemene belangstelling voor vrouwenarbeid.²⁷

Een ander strijdpunt van de eerste feministische golf was het verzet tegen de bestaande dubbele seksuele moraal. Vrouwen moesten kuis zijn, maar prostituees werden wel geacht om de natuurlijke seksuele uitlaatklep van mannen buiten het huwelijk te vervullen. Prostituees en ongehuwde moeders waren volledig rechteloos en leefden vaak onder slechte omstandigheden. Mannen waren geenszins verantwoordelijk voor deze vrouwen.²⁸ Door feministen werd het kuisheidsideaal aangedragen als oplossing van deze dubbele moraal. Het ging niet om grotere seksuele vrijheid voor vrouwen, maar om een evenredige kuisheid voor mannen.²⁹

---

²³ Riberink, *feminsime*, 12.

²⁴ Ibidem, 13.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Maria Grever, Berteke Waaldijk, *Feministische openbaarheid: de nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam, 1998), 34-36.

²⁷ Riberink, *feminisme*, 13.

²⁸ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 202.

²⁹ Riberink, *Feminisme*, 14-15.

Ook de verhouding binnen het huwelijk werd een strijdpunt binnen de eerste feministische golf. Binnen het huwelijk waren vrouwen tot dan toe volledig afhankelijk van hun echtgenoot. Niet getrouwde vrouwen hadden helemaal geen juridische en politieke rechten. Feministen wilden meer gelijkheid binnen het huwelijk en meer rechten voor (on)gehuwde vrouwen. Door arbeidsmogelijkheden hoefden vrouwen niet meer economisch afhankelijk te zijn van een man. Het ging binnen het huwelijksrecht ook over de zeggenschap over de kinderen, die voorheen altijd bij de man had gelegen.³⁰

Volgens Anneke Riberink hadden de bovengenoemde strijdpunten een radicaliserende en stimulerende werking voor de ontwikkeling van het feministische bewustzijn.³¹ In de loop der jaren werden vrouwen zich bewust dat kiesrecht essentieel was om de positie van de vrouwen daadwerkelijk te kunnen veranderen. Opnieuw vormden de gelijkheidsideeën van de verlichting een bodem voor deze nieuwe strijd. Er werden verschillende verenigingen opgericht die streden voor de invoering van algemeen kiesrecht zoals *de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht* en *de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht*. Vanaf 1900 lag het accent van het feminisme dan ook geheel op de strijd rondom vrouwenkiesrecht.³² Samengevat, de strijdpunten die tot 1900 centraal stonden, hebben geleid tot het idee dat alleen algemeen kiesrecht de positie van de vrouw werkelijk kon veranderen.

---

³⁰ Braun, *De prijs der liefde*, 45.

³¹ Riberink, *Feminisme*, 15.

³² *Ibidem*, 15-17.

Hoofdstuk 2, kolonialisme en modern imperialisme in Nederlands-Indië.

In dit hoofdstuk worden drie onderwerpen besproken. Eerst zal er gekeken worden naar wat het modern imperialisme als algemeen begrip precies inhoudt. Vervolgens zal gekeken worden naar het modern imperialisme in Nederlands-Indië.

In Nederland kwam er rond 1970 een historisch debat op over de vraag of Nederland een vorm van modern imperialisme heeft gekend. Kritiekpunten zouden zijn dat Nederland destijds geen grote internationale speler was en ook geen expansiedrift had. In dit paper zal het standpunt van de voorstanders, waaronder Maarten Kuitenbrouwer, ingenomen worden. Er wordt vanuit gegaan tussen 1870 en 1914 het Nederlandse bestuur van Nederlands-Indië te classificeren is als een vorm van modern imperialisme. In het verdere hoofdstuk zal dit verder worden beargumenteerd.

2.1 Modern imperialisme als algemeen begrip.

Om het modern imperialisme terug te kunnen zien in de brieven die later in dit onderzoek worden besproken, is het belangrijk om een goed beeld te krijgen van wat het begrip precies inhoudt. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen de begrippen imperialisme en *modern* imperialisme. In het artikel 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving' geeft Maarten Kuitenbrouwer zijn definitie van het begrip modern imperialisme. Volgens hem is het: "een historisch proces, gevormd door de bedoelde en onbedoelde gevolgen van het streven van Westerse mogendheden naar het vestigen van heerschappij over niet-westerse samenlevingen".³³ Net als bij imperialisme ging het om de expansie van het moederland. Het verschil tussen de begrippen ligt volgens Kuitenbrouwer in het feit dat modern imperialisme meer was dan louter het uiten van de drift naar geografische en economische expansie dat niet gericht was op politieke controle.³⁴ Bij modern imperialisme ging het om zowel economische, geografische als politieke expansie.

De overgang tussen imperialisme en modern imperialisme begon rond 1870. Hier kunnen verschillende oorzaken voor gegeven worden. Ten eerste de economische oorzaak die als eerst door J.A. Hobson uiteen werd gezet. De industriële revolutie had geleid tot het grootschalige Europees kapitalisme. Dit leidde in Europa tot onderconsumptie en overproductie waardoor er nieuwe afzetmarkten moesten worden gezocht. Deze werden gevonden in de bestaande kolonies en er ontstond een drang naar uitbreiding van het grondgebied.³⁵ Daarnaast moest het economische

---

³³ Maarten Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse Geschiedschrijving', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998) 1, 56-73, aldaar 60.

³⁴ Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse Geschiedschrijving', 60.

³⁵ Hendrik Lodewijk Wesseling, *Europa's koloniale eeuw; De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam, 2003), 180.

systeem in dit nieuwe grondgebied efficiënter worden, waardoor de Europese machten zich genoodzaakt voelden om het bestuur in deze kolonies volledig over te nemen.³⁶

Ten tweede was er een politieke oorzaak voor het ontstaan van modern imperialisme. In steeds grotere mate nam de rivaliteit en spanning onder de Europese staten toe en de machtsverhoudingen kwamen onder druk te staan. Dit proces ontstond parallel aan de opkomst van het nationalisme en het idee van de natiestaat. Het aanzien en status van een staat was voor een deel afhankelijk zijn kolonies.³⁷

Daarnaast werd het superioriteitsgevoel van Europeanen versterkt. Tijdens de koloniale geschiedenis was er altijd al sprake geweest van racisme, maar halverwege de negentiende eeuw gingen mensen proberen racisme wetenschappelijk te onderbouwen om het meer kracht bij te zetten.³⁸ Een goed voorbeeld van zo'n wetenschappelijk stroming is het Sociaal Darwinisme. Mensen gingen de biologische evolutietheorie van Charles Darwin met de *survival of the fittest* toepassen op samenlevingen. Hieruit trok men de conclusie dat het blanke ras superieur was over de andere rassen. Dit idee werd gebruikt om de Europese heerschappij over niet-Europese volkeren te rechtvaardigen.³⁹ Dit leidde tot een scherp rassenonderscheid. Door het toepassen van een wij-zij perspectief, waarin een zelfbeeld werd gecreëerd ten koste van het beeld van 'de ander', werd het racisme nog duidelijker benadrukt.

Dit superioriteitsgevoel bracht ook de overtuiging dat de opmars van Europese beschaving vooruitgang en vrijheid inhield. Europeanen zagen het als een recht en een plicht om de wereld te beschaven en kolonies hierdoor vooruitgang en vrijheid te brengen. Deze gedachte staat ook wel bekend als *the White Man's Burden*.⁴⁰ De opkomst van het modern imperialisme had dus grote gevolgen binnen het koloniale systeem.

2.2 Modern imperialisme in Nederlands-Indië.

Zoals eerder in dit paper vermeld, is de invulling die de Nederlandse staat gaf aan de koloniaal bestuur van Nederlands-Indië door de tijd heen veranderd. Binnen het kader van dit paper is er slechts ruimte voor de belangrijkste globale processen en gebeurtenissen.

Al in de zeventiende eeuw had Nederland een uitgebreid handelsnetwerk opgezet in Azië. In het begin was Nederlands-Indië enkel een exploitatiekolonie met kleine handelsposten.⁴¹ In de

---

³⁶ Stewart Easton, *The Rise and Fall of Western Colonialism; A historical survey from the Early Nineteenth Century to the present* (New York, 1964), 11.

³⁷ Easton, *The Rise and Fall of Western Colonialism*, 11-12.

³⁸ Young, *Empire, colony, postcolony*, 48.

³⁹ Ibidem. 46.

⁴⁰ Matthew Smith Anderson, *The Ascendancy of Europe 1815-1914*, (New York, 2003), 296.

⁴¹ Wim van der Doel, *Het rijk van Insuline; de opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam, 2011), 14.

achttiende eeuw vestigde Nederlanders zich ook voor een langere tijd in de kolonie waardoor het een vestigingskolonie werd. Door het voeren van meerdere oorlogen had de Nederlands staat in het begin van de negentiende eeuw een grote staatschuld opgebouwd. Mede om deze kosten te dekken werd in 1837 het cultuurstelsel ingevoerd in Nederlands-Indië. Dit was een belastingsysteem dat er vanuit ging dat al het grondgebied eigendom was van de Nederlandse staat. Boeren werden pachters die de staat als vergoeding een groot deel van de opgelegde landbouwopbrengsten moesten overdragen. De Nederlandse staat maakte enorme winsten door het uitbuiten van de inheemse bevolking.⁴²

Rond de jaren 1870 kwam er veel kritiek op het bestuur en het cultuurstelsel in Nederlands-Indië. Het boek *Max Havelaar* van Eduard Douwe Dekkers is een goed voorbeeld van een kritisch werk dat zich tegen de mistanden in Nederlands-Indië verzette.⁴³ In 1870 werd het cultuurstelsel opgeheven en kwam er meer ruimte voor particulieren bedrijven en vrije ondernemers om zich te richten op de economie van Nederlands-Indië. Dit zorgde ervoor dat nog meer Nederlanders vertrokken naar de kolonie om daar geld te verdienen.

Het afschaffen van het cultuurstelsel betekende echter niet het eind van de kritiek op het koloniale bestuur. Langzaam ontstond het idee dat het de taak van Nederland was om Nederlands-Indië te beschaven. Abraham Kuyper, leider van de Anti-Revolutionaire Partij, was de eerste die dit idee in 1870 in de politiek bespreekbaar maakte.⁴⁴ Pas in 1901 kwam het idee daadwerkelijk tot uitvoer in het Nederlandse bestuur van de kolonie door de invoering van de Ethische Politiek. Historicus Elsbeth Locher-Scholten benadrukt twee kernzaken binnen de ethische politiek: enerzijds werd verondersteld dat het de taak van de Nederlanders was om de kolonie en zijn bewoners naar Westers normen 'op te voeden', anderzijds was belangrijk dat de gehele archipel onder Nederlands gezag werd gebracht.⁴⁵ Er moest gezorgd worden voor meer welvaart en onderwijs voor de inheemse bevolking. Daarnaast moesten de buitengewesten die tot dan toe met rust waren gelaten, ook direct worden overheerst.⁴⁶ Er was in Nederlands-Indië dus sprake van een vorm van modern imperialisme. De Nederlanders hadden wel expansiedrift want alle buitengebieden in Nederlands-Indië werden ingenomen. *The white mans's burden* werd vertaald in de Ethische politiek. Desalniettemin was het rassenonderscheid binnen de Nederlandse kolonies diep geworteld.

---

⁴² Van der Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 69.

⁴³ Ibidem, 150.

⁴⁴ Van der Doel, *Het rijk van Insuline*, 153.

⁴⁵ Jeroen Touwen, 'Paternalisme en protest. Etnische politiek en nationalisme in Nederlands-Indië', in: *Leidsschrift*, 15 (2000) 3, 74.

⁴⁶ Touwen, 'Paternalisme en protest', 73.

Hoofdstuk 3, Aletta Jacobs, Brieven uit Afrika en Azië.

Aletta Jacobs staat bekend als een zeer invloedrijke feminist van de eerste feministische golf. Niet alleen was zij de eerste vrouw die een universitaire studie afrondde en promoveerde en daarmee de eerste vrouwelijke arts werd, ook was zij één van de voornaamste voorvechters in de strijd voor algemeen kiesrecht. Jacobs werd geboren in 1854 te Sappemeer, Groningen. Na de lagere school werd ze bij grote uitzondering toegelaten tot de Hogere Burgerschool, destijds het voortgezet onderwijs.⁴⁷ Op haar zestiende ging ze in opleiding als leerling-apotheker. Aletta's droom was echter om huisarts te worden. Daarom verzocht ze voormalig minister Thorbecke om haar toe te laten tot de universiteit om medicijnen te studeren. In 1871 kreeg ze toestemming om te beginnen aan de Universiteit van Groningen en in 1879 promoveerde ze als arts in Amsterdam.⁴⁸

Na haar studie verbleef Jacobs een aantal maanden in Engeland waar ze in aanraking kwam met feministische vraagstukken zoals de invoering van vrouwenkiesrecht.⁴⁹ Terug in Amsterdam opende ze als eerste vrouw een eigen praktijk speciaal voor vrouwen en kinderen. Daar hield ze wekelijks een gratis spreekuur voor hulpbehoevende vrouwen.⁵⁰

In Amsterdam ontmoette ze Carel Gerritsen, een radicaal-liberaal politicus. Hij introduceerde haar in de radicale kringen van vrijdenkers, feministen en voorvechters voor vrouwenkiesrecht. Gerritsen stimuleerde Jacobs om actief deel te nemen aan de opkomende feministische strijd. In 1895 werd ze voorzitter van de afdeling Amsterdam van de Vereniging van Vrouwenkiesrecht. In 1903 werd ze, tot de invoering van algemeen kiesrecht in 1919, voorzitter van het hoofdbestuur van de zelfde vereniging.⁵¹

In 1911 vertrok Jacobs samen met de Amerikaanse Carrie Chapman Catt, de president van de wereldbond van vrouwenkiesrecht, op een wereldreis. Deze reis had als doel om de kiesrechtstrijd ook buiten Europese grenzen aan te wakkeren.⁵² Tijdens deze reis schreef Jacobs reisbrieven voor *De Telegraaf*. Deze brieven zullen in het verdere hoofdstuk worden onderzocht.

---

⁴⁷ B.M.H. Roemaat, *Vijf feministen in Nederlands-Indië: een aanzet tot verder onderzoek naar de banden tussen Nederlandse feministen en de vrouwenbewegingen in Nederlands-Indië (1870-1913)* (Nijmegen, 1993), 27.

⁴⁸ Afke van der Toolen, 'The making of Aletta Jacobs', (versie 01-07-2009), <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25930/the-making-of-aletta-jacobs.html> [29-12-2019].

⁴⁹ Roemaat, *Vijf feministen in Nederlands-Indië*, 28.

⁵⁰ Van Der Toolen, The making of Aletta Jacobs, [30-12-2019]

⁵¹ Roemaat, *Vijf feministen in Nederlands-Indië*, 30.

⁵² Mineke Bosch, 'Aletta Jacobs, Reisbrieven uit Afrika en Azië: onderhoudende propaganda in een tijd van deprimerende politiek', in. *het is geen kolonie, het in een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912*, (Amsterdam, 2003), 128-155, aldaar 128.

3.1 Kolonialisme.

In de brieven van Jacobs zijn verschillende aspecten van het kolonialisme en imperialisme terug te vinden. Ten eerste komt het nationalistische karakter van Jacobs sterk naar voren. Meerdere keren wordt benadrukt hoe goed Nederland er in is geslaagd zijn kolonie te besturen. Zo schrijft ze: "Nederland heeft van het nog veel warmer Java een land gemaakt, waar men even rustig en veilig kan leven als in elk ander beschaafd land."⁵³ Jacobs uit echter ook enkele keren kritiek op bepaalde bestuurlijke misstanden. Ze zegt: "Ik zou willen, dat ik met even groote nationalen trots kon schrijven over een andere regeeringsinstelling [...] de opiumfabrieken en de opiumregie".⁵⁴ Echter stelt ze bij ieder misstand die ze aankaart, vertrouwen te hebben dat de Nederlandse regering dit in de nabije toekomst op kan lossen. Ze stelt dus veel vertrouwen in, en trots op, het Nederlandse bestuur van de kolonie. Daarnaast is de nationalistische instelling van Jacobs terug te zien in het feit dat ze Nederlands-Indië constant vergelijkt met kolonies van andere Europese rijken. De internationale rivaliteit en de mate waarin een goede leiding over de kolonie status bood, is duidelijk herkenbaar.

Wat echter het meest opvalt is de ambivalente houding ten opzichte van het racisme en het rassenonderscheid. Het onderscheid in rassen komt duidelijk naar voren. Zo stelt ze: "Wij hebben hen [inlanders] noodig om het werk te verrichten, dat wij daar niet kunnen doen, zij hebben ons noodig om hun de ontwikkeling bij te brengen."⁵⁵ Ze claimt echter geen waardeoordeel te hechten aan dit onderscheid: "Het idee, dat wij, Nederlanders, hunne meerderen zijn, moet er uit."⁵⁶ Met woorden wil Jacobs dus het superioriteitsaspect van het kolonialisme en imperialisme teniet doen. Uit haar gedrag, onderliggende verwoordingen en argumentatie blijkt echter het tegenovergestelde.

In meerdere opzichten is een neerbuigende ondertoon terug te zien wanneer men de brieven leest. Ze stelt bijvoorbeeld: "Wil men het echte Javaansche leven leeren kennen, dan moet men naar Midden Java gaan, daar ziet men onophoudelijk zaken, die met den echten kinderlijken eenvoud dezer menschen in volkomen harmonie zijn, doch die in onze Westersche oogen eene amusante comedie vNog veel meer van zulke gelijksoortige opmerkingen tonen aan dat ze in werkelijkheid wel degelijk een waardeoordeel heeft bij het onderscheid in rassen. Ook als het gaat over Inlanders die zich 'Europeaans' gedroegen of kleden had Jacobs een neerbuigend oordeel: 'Bruid en bruidegom in Europeesche kleederen [...] Ik geloof echter niet, dat iemand zich in het ras vergissen zal. Zoo'n Javaansche kop is niet gemaakt voor een Europeeschen hoed".⁵⁷ De racistische ondertoon van Jacobs is tenslotte terug te zien in de opmerkingen die ze maakt over kinderen van

---

⁵³ Aletta Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië – benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Almelo, 1915), 507.

⁵⁴ Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië*, 431.

⁵⁵ *Ibidem*, 472.

⁵⁶ *Ibidem*, 472.

⁵⁷ *Ibidem*, 480.

een gemengd ras. Zo zegt ze over deze mensen dat ze: “intellectueel en moreel geen cent waard zijn”.⁵⁸ Hiermee maakt ze haar mening rondom raszuiverheid duidelijk.

Ondanks het gegeven dat Jacobs enkele kritiekpunten uit over het bestuur van Nederlands-Indië, laat ze er geen twijfel over bestaan dat het Nederlandse bestuur van de kolonie rechtvaardig en geoorloofd was. Nederlanders hadden volgens haar de taak om de kolonie te beschaven. Over toekomstig zelfbestuur is volgens haar geen sprake. Zo stelt ze dat: “Wanneer Nederland Java en Sumatra thans onafhankelijk maakte, [...] dan zouden beide eilanden in minder dan geen tijd terugzinken tot het peil van beschaving, dat zij een eeuw of langer geleden bezaten”.⁵⁹ Onderwijs was volgens haar de kern van de koloniale opvoeding. In de opvoeding en scholing van de kinderen werd echter ook onderscheid gemaakt in ras. Voor Europese kinderen was er een: “Europeesche school met Europeesche onderwijzers noodig”.⁶⁰ Als inheemse kinderen al naar school gingen, voldeed dit dus niet aan de maatstaven van het Nederlandse onderwijs. Dit bewijst de ongelijke behandelingen van inheemse kinderen.

3.2 Feminisme.

Het is geen verrassing dat in de brieven van één van de belangrijkste voorvechtsters voor het vrouwenkiesrecht, veel aandacht wordt besteed aan het verspreiden van feministisch gedachtengoed. Uitvoerig beschrijft Jacobs de bijeenkomsten die werden georganiseerd om te spreken en te discussiëren over feministische vraagstukken en om nieuwe leden te vergaren voor de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Deze bijeenkomsten waren hoofdzakelijk gericht op de Nederlanders die zich in Nederlands-Indië gevestigd hadden. Ook zette ze meerdere malen bepaalde standpunten en argumenten uiteen om de lezer in Nederland in aanraking te brengen met deze ideeën. Nederlands feminisme komt heel duidelijk terug, maar hoe zit dat met feminisme in Nederlands-Indië?

Om te beginnen is Jacobs zeer stellig over het feit dat de Nederlandse vrouwen in de kolonie hun taak van de *white women's burdens* niet goed hebben opgepakt. “Het komt mij voor, dat de Nederlandsche vrouwen in Nederlandsch-Indië, [...] uitzonderingen daargelaten, haar maatschappelijke taak in dit opzicht geheel verwaarloosd hebben”.⁶¹ Jacobs hangt het idee van de *White Women's burdens*, dat Nederlandse vrouwen in de kolonie een eigen feministische taak te vervullen hadden aan.⁶²

---

⁵⁸ Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië*, 483.

⁵⁹ Ibidem, 472.

⁶⁰ Ibidem, 439.

⁶¹ Ibidem, 426.

⁶² Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the colonial state; Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam, 2000), 209-210.

Uit de brieven kan opgemaakt worden dat er weinig belang werd gehecht aan het verspreiden van feminisme onder de inlandse bevolking. De bijeenkomsten die er werden georganiseerd, waren uitsluitend bedoeld voor Nederlanders die in Nederlands-Indië verbleven. Dit blijkt wel uit de verbazing waarover Jacobs schrijft wanneer vier Nederlands-Indische prinsessen een van haar bijeenkomsten bijwonen. Volgens haar bewijst hun aanwezigheid: "Dat het Indische publiek ontvankelijk is voor rechtvaardigheid en gaarne genegen is de strijd voor vrouwenkiesrecht in Nederland te helpen steunen".⁶³ Deze vrouwen waren er volgens Jacobs dus enkel om de strijd in Nederland te steunen. De mogelijkheid dat de dames zelf meer rechten wilden vergaren, kwam niet in haar gedachten op.

Ten aanzien van het onderwijs voor inlandse vrouwen, heeft Jacobs wel een feministische gedachtegang. Zo wijst zij meerdere malen op het feit dat er maar weinig inlandse meisjes naar school gaan en dat daar verandering in moet komen. Over de opleiding tot dokter schrijft ze: "Ik hoop en vertrouw evenwel, [...] dat men het Javaansche meisje, die de moeilijke studie en die latere zware taak aanvaarden wil, steunen zal in plaats van moeilijkheden op haar weg te plaatsen, dat men ook in Nederlandsch-Indië eindelijk zal gaan inzien, dat voor de inlandsche vrouwen [...] het verschaffen van vrouwelijke medische hulp eene noodzakelijkheid is."⁶⁴ Ook op het gebied van arbeid neemt Jacobs een feministisch standpunt in als het gaat om inlandse vrouwen. De gebieden waar vrouwen meer betaald en gepast werk verrichten, bestempelt Jacobs als beter ontwikkeld.

In de brieven van Jacobs komt dus zowel het modern imperialisme als het feministische gedachtegoed duidelijk naar voren. Het is duidelijk dat Jacobs de kolonisatie van Nederlands-Indië rechtvaardig vond. Dit baseerde ze op het volgens haar onveranderlijke en natuurlijk hiërarchische rassenonderscheid. Ondanks haar feministische principes, zoals onderwijs en arbeid voor vrouwen, werd haar gelijkheidsstreven met betrekking tot Nederlands-Indië beperkt door haar koloniale en modern imperialistische denkbeelden. Feminisme moest volgens haar passen binnen de grenzen van het kolonialisme. Ze achtte de strijdpunten die Nederlandse feministen stelden dan ook niet van toepassing op de inheemse bevolking. Hoewel Jacobs een groot voorstander was van de gelijkheid van mannen en vrouwen, ook binnen de inheemse bevolking, was zij er tevens van overtuigd dat de bestaande ongelijkheid tussen de rassen een vanzelfsprekendheid was. Met hedendaagse ogen is dat een ambivalente opvatting. Volgens haar waren feminisme en kolonialisme dus twee fenomenen die naast elkaar konden bestaan.

---

⁶³ Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië*, 486.

⁶⁴ *Ibidem*, 425.

Hoofdstuk 4, Raden Adjeng Kartini - brieven aan Stella Zeehandelaar .

Raden Adjeng Kartini staat in de geschiedenis bekend als voorvechtster voor vrouwenemancipatie en symbool van de nationale onafhankelijkheid van Indonesië. Kartini werd geboren in 1879 in een aristocratische Javaanse familie. Polygamie was in Nederlands-Indië zeer gebruikelijk en Kartini's moeder, Ngasirah, was dan ook één van de drie echtgenotes binnen het gezin. Haar vader, Raden Mas Sosroningrat, was de regent van Japara en samen met andere mannelijke familieleden werkte hij samen met Nederlandse bestuursambtenaren aan het inheems koloniaal bestuur van dit gebied.⁶⁵

De samenwerking met de Nederlandse kolonialisten zorgde binnen de familie voor de aanvaarding van bepaalde Nederlandse gebruiken. Alle familieleden werden bijvoorbeeld geacht Nederlands te kunnen spreken en schrijven. Al van kinds af aan kreeg Kartini Nederlandse les en mocht ze naar de lagere school voor Nederlandse kinderen. Dit was een groot privilege, zeker voor inheemse meisjes, die zij volledig te danken had aan de vooraanstaande positie van haar vader. Op twaalfjarige leeftijd werd Kartini door haar ouders thuis gehouden in afwachting van en in voorbereiding op een gearrangeerd huwelijk.⁶⁶

Het onderwijs op de lagere school heeft veel betekend voor Kartini's latere leven. Ten eerste werd ze geconfronteerd met de verschillen tussen Nederlands en inheemse kinderen. Daarnaast maakte het beheersen van de Nederlandse taal het voor haar mogelijk om in aanraking te komen met Nederlandse literatuur maar ook met de ideeën rondom vrouwenemancipatie. In de tijd dat ze thuis werd gehouden, had ze veel contact met verschillende Nederlandse feministen die haar denkbeelden beïnvloedden.

Stella Zeehandelaar was één van deze Nederlandse vrouwen waarmee Kartini uitvoerig briefcontact onderhield. Stella was een jonge, ongetrouwde vrouw die actief was in de strijd voor de uitbreiding van vrouwenrechten. In de brieven komen de voornaamste uitgangspunten en ambities van Kartini duidelijk naar voren. Het onderwijs aan inheemse kinderen en in het bijzonder inheemse meisjes, is bijvoorbeeld een terugkomend thema. Ook de afschaffing van polygamie was een duidelijk strijdpunt. Kartini werd in 1904 op vijftienvierjarige leeftijd uitgehuwelijkt en overleed een jaar later tijdens haar eerste bevalling.⁶⁷

---

⁶⁵ Taylor, *'Kartini (1879-1904)*, [03-01-2020].

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

4.1 Kolonialisme.

Net als in de brieven van Aletta Jacobs, zijn er in de brieven van Kartini aan Stella Zeehandelaar meerdere aspecten van het kolonialisme en feminisme terug te vinden. Het is echter niet verbazingwekkend dat deze aspecten op een andere manier aan de orde worden gesteld dan in de brieven van Jacobs. Kartini stond aan de andere kant van het kolonialisme, ze behoorde niet tot de kolonisator maar tot de gekoloniseerden. Dit maakte dan ook dat ze met een ander perspectief naar kolonialisme en feminisme keek.

Bepaalde aspecten van het *modern imperialism* komen eveneens in de brieven van Kartini aan de orde. Ten eerste komt in de brieven van Kartini duidelijk naar voren dat ze zich bewust was van het rassenonderscheid. Meerdere malen beschreef ze de Europeanen, soms ook specifiek de Nederlanders, als verlicht, zeer ontwikkeld en superieur terwijl ze haar eigen Javaanse bevolking vaak vanuit een meer negatieve ondertoon beschrijft. Zo schrijft ze over Europeanen: “the masses imitate the habits of their betters, who in turn follow those of the higher classes and ultimately these imitate the very best – the Europeans”.⁶⁸ Over de Javaanse bevolking schrijft ze: “The Javanees are just big children, my brother says and I agree with him”.⁶⁹ Ondanks haar Javaanse achtergrond, onderschreef zij ook de vermeende raciale verschillen waar de Europeanen hun macht in de kolonies op baseerden. Tegelijkertijd benadrukte Kartini echter wel dat het vooral de Europeanen zijn die dit onderscheid keer op keer naar voren brengen. Zo stelde ze: “they are hostile towards us [...] and they make this clear to us in very painful ways. I am European, you are Javanees. [...] I am the conqueror, You are the conquered”.⁷⁰ Kartini herkende raciale verschillen maar leek te impliceren dat het vooral ook een Europees construct is dat de Europeanen in stand proberen te houden. Deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid in haar opvattingen is mogelijk het gevolg van haar Europees georiënteerde scholing.

Ten aanzien van de aard van dit het rassenonderscheid heeft Kartini duidelijk andere ideeën dan Jacobs. Jacobs ziet het onderscheid meer als een natuurlijke, onveranderlijke hiërarchie. Uit de brieven blijkt dat Kartini het rassenonderscheid niet ziet als een onveranderlijk gegeven. Zij distantieert zich zelf nadrukkelijk van dit denkbeeld: “I’m not a Javanees , not a child of the despised brown race for you, and for me you are not someone how belongs to the white race which hates, despises and ridicules the Javanees”.⁷¹ Hieruit kan opgemaakt worden dat ze zich bewust is van het rassenonderscheid maar zich er zelf, als geschoolde Javaan aan onttrekt. Ze stelt dat het onderscheid niet onveranderlijk is.

---

⁶⁸ Coté, *On Feminism and Nationalism*, 5.

⁶⁹ Ibidem, 30.

⁷⁰ Ibidem, 38.

⁷¹ Ibidem, 43.

Het hiërarchische onderscheid tussen de rassen verklaarde Kartini vooral vanuit de verschillen in toegang tot scholing. Als de Nederlands-Indische bevolking goed onderwijs zou krijgen, zouden zij de culturele en intellectuele gelijken van de Nederlanders kunnen zijn.⁷² Ze stelt: “you see, in terms of education and culture we want to be the equals of Europeans. [...] Why do you [Nederlanders] do not stretch out a hand to raise the brown brother? Believe me, all the evil can be wiped out”.⁷³ Ze impliceert dus dat het hiërarchische rassenonderscheid niet natuurlijk en en derhalve ook niet onveranderlijk is. Hiërarchieën kunnen volgens haar veranderen wanneer de minder ontwikkelde rassen goed opgevoed en geschoold zouden worden. Haar in eerste instantie neerbuigende mening over de Javanen lijkt dus niet zo negatief te zijn aangezien een kind geschoold en opgevoed kan worden tot een volwaardige volwassene. Kartini is dan ook een groot voorstander van het idee van de Ethische politiek.

Kartini zag bij de Nederlanders echter een tweedeling als het ging over de toepassing van de ethische politiek: “Many Europeans regard this development [onderwijs voor inheemse kinderen] with concern, but many noble minded Europeans applaud it and encourage it”.⁷⁴ Ze constateerde dat een deel van de Nederlanders zich aansloot bij het gedachtegoed van de Ethische politiek, maar ook dat een andere deel van de Nederlanders zich bleef verzetten tegen deze ontwikkeling. Kartini zei te snappen waarom bepaalde Nederlanders zich tegen de Ethische politiek verzetten. Zo stelt ze: “When the Javanees is educated he will no longer say yes and ahmen to everything which his superior chooses to impose on him”. Ze stelde dus dat bepaalde Nederlanders de ontwikkeling van Javanen zag als een bedreiging van hun superioriteit binnen het rassenonderscheid en de Ethische politiek daarom uit de weg gingen.

Daarnaast is nationalisme een ander thema dat veelvuldig naar voren komt in Kartini’s brieven. Het gaat hier niet om het Nederlandse nationalisme zoals dat past binnen het modern imperialisme, maar om Javaans nationalisme. Zoals gezegd, konden Javanen zich volgens haar met goed onderwijs ontwikkelen tot Europese standaarden. Ondanks haar Europees georiënteerde opvoeding voelde ze zich weldegelijk verbonden met haar volk en ons land:

There is so much that is beautiful in my people, so much poetry in its lovely naïve beliefs. [...] you Europeans have taught me to love my own land and its people. The European education, instead of estranging us from our nations, has brought us closer to it. It has opened our eyes and hearts to the beauty of our land and people.⁷⁵

---

⁷² Coté, *On Feminism and Nationalism*, 32.

⁷³ Ibidem, 33.

⁷⁴ Ibidem, 66.

⁷⁵ Joost Coté, *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* (Victoria 2014), 45.

Kartini wees hier op het ontstaan van een regionaal Javaans bewustzijn. Dit komt overeen met de vroege fase van het Indonesisch nationalisme, waar zich eerst een regionaal en later een nationaal bewustzijn ontwikkelde.⁷⁶ Kortom, onderwijs zorgde volgens Kartini niet enkel voor de opheffing van het rassenonderscheid maar ook voor het ontstaan van een regionaal bewustzijn. Dit opkomende nationalisme was uiteraard een gevaar voor het kolonialisme en ging in tegen het modern imperialisme.

4.3 Feminisme.

In de brieven komt ook duidelijk het feministische karakter van Kartini naar voren. Ze schrijft meerdere malen over feministische literatuur en gaf hier haar mening over. Ook schrijft ze over het contact dat ze onderhield met Nederlandse feministen in Nederlands-Indië zoals Nellie van Kol en Marie Ovink-Soer. Beide factoren speelden een rol in de ontwikkeling van Kartini's gedachten over feminisme. Ze schreef in haar eerste brief aan Stella Zeehandelaar: "As regards my thinking and attitudes, I completely share the feelings of my progressive white sisters in the far off West".⁷⁷ Haar ideeën rondom het feminisme zijn dus, net als de rest van haar scholing, sterk Westers georiënteerd.

Binnen haar eigen cultuur ziet Kartini veel misstanden met betrekking tot de rechten van de vrouw. Ze beschrijft meerdere malen de achtergestelde positie van vrouwen in de Javaanse cultuur. Vrouwen werden uitgehuwelijkt, hadden nauwelijks toegang tot onderwijs en werden op huwbare leeftijd geïsoleerd om ze voor te bereiden op het huwelijk. Vooral over dit, vaak polygame, huwelijk is ze erg kritisch:

I can not respect someone who is married and is a father and yet, because he has had enough of the mother of his children, asks another woman into his house and, according to Muslim law, is then legally married. [...] Everything for the man and nothing for the woman is our law and general believe.⁷⁸

Kartini sloot zich aan bij de strijdpunten van de Nederlandse feminisme en wilde deze ook toepassen op de Javaanse samenleving. Hierbij liep ze echter niet alleen aan tegen het feit dat de 'vrouwonvriendelijke' gebruiken cultureel diep geworteld waren, maar ook dat ze waren vast gelegd in wetten.

---

⁷⁶ Coté, *the complete writings*, 42.

⁷⁷ Coté, *on feminism and nationalism*, 1.

⁷⁸ *Ibidem*, 16.

Daarnaast maakt Kartini een vergelijking tussen de situatie in Nederland en in Nederlands-Indië:

When in enlightened Europe, the centre of civilization [...] the struggle for justice is still being waged fiercely and furiously, can we expect that in the Indies, [...] which is still asleep, it would be accepted, even permitted that the women, who for centuries had been regarded and treated as an inferior being, could be regarded as a person who is entitled to a freedom of conscience?⁷⁹

Het verlichte verleden van Europa maakte volgens Kartini de feministische strijd in Europa mogelijk. Aangezien Nederlands-Indië nog geen verlichting en beschaving had gekend, was dat de strijd voor vrouwenemancipatie moeilijker dan in Nederland. Hierbij greep Kartini opnieuw terug op het belang van de beschaving en scholing van de Indische bevolking: "Well, all of that would disappear if men and woman could freely communicate with each other from when they were children".⁸⁰ Volgens haar was emancipatie van de Javaanse vrouw pas mogelijk als de bevolking cultureel en sociaal ontwikkeld zou zijn. Ze legde hierbij de nadruk op de opvoeding en scholing van Javaanse kinderen om dit doel te bereiken.

Kartini ging nog een stap verder door te zeggen: "Here it is just as with the woman's movement with you, the Javanese are emancipating themselves [...] when the battle for emancipation of our men is in full flight, then the women will rise up".⁸¹ Ze stelde hier nogmaals het opkomende nationalisme aan de orde maar bracht dit ook in verband met het feminisme. Nationalisme en feminisme gingen volgens haar hand in hand. Eerst moest er emancipatie ontstaan voor het Javaanse volk als geheel voordat de Javaanse vrouwen hun feministische gedachtegoed konden ontplooien in de samenleving.

Ook in de brieven van Kartini zijn dus elementen van zowel het modern imperialisme als het feminisme terug te vinden. Op basis van de brieven blijkt echter wel dat haar mening rondom beide concepten sterk verschilde van die van Jacobs. Kartini stelde dat het rassenonderscheid niet een natuurlijke en onveranderbare hiërarchie was. Volgens haar kon door goede opvoeding en scholing de Javaanse bevolking op het zelfde culturele en intellectuele niveau gebracht worden als van de Europeanen. Hiermee zou volgens haar de ongelijkheid tussen de rassen zijn opgeheven. Onderwijs zou daarnaast zorgen voor een regionaal bewustzijn dat ten grondslag lag aan het latere Indonesische nationalisme. Volgens kon de inheemse bevolking het bestuur van het land zelf ter hand nemen.

---

⁷⁹ Coté, on Feminism and Nationalism, 68.

⁸⁰ Ibidem, 49.

⁸¹ Ibidem, 42.

Ten aanzien van het feminisme had Kartini een sterk Europees denkbeeld gecreëerd. Het verschil met Jacobs is dat zij dit feminisme wel op de koloniale samenleving wilde toepassen terwijl Jacobs alleen binnen de koloniale kaders opkwam voor feministische ideeën voor inheemse vrouwen. Kartini ziet het gelijkheidsideaal van het nationalisme en feminisme dan ook hand in hand gaan. Volgens haar moest eerst het Javaanse volk als geheel zich emanciperen voordat de vrouwen hun feministische rechten konden opeisen. Dit kon volgens haar allemaal bereikt worden als de Javaanse bevolking goed opgevoed en geschoold zouden worden. Al met al kan gesteld worden dat Kartini vond dat het feminisme en het kolonialisme niet naast elkaar konden bestaan. Onderwijs was voor haar het wapen in de strijd voor emancipatie van de inheemse bevolking als geheel en vervolgens voor vrouwen in het bijzonder.

Conclusie.

In dit paper is gekeken naar feminisme en kolonialisme binnen het gedachtegoed van twee vooraanstaande feministen van de eerste feministische golf: Aletta Jacobs en Raden Ajeng Kartini. Dit is onderzocht aan de hand van brieven.

De hoofdvraag binnen dit onderzoek luidt: Hoe verhoudt het gelijkheidsideaal van het feminisme zich ten opzichte van de ongelijkheid van het koloniale bestuur en het modern imperialisme in Nederlands-Indië tussen 1870 en 1920, gebaseerd op brieven van Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini? Uit de in deze studie bestudeerde brieven kan opgemaakt worden dat beide vrouwen een verschillende visie hadden over zowel feminisme als kolonialisme. Hieronder staan de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek.

Wat betreft kolonialisme is een duidelijk onderscheid te zien tussen de twee vrouwen. In de brieven van Aletta Jacobs komt duidelijk het modern imperialistische gedachtegoed naar voren. Opvallend is dat ze het rassenonderscheid als onveranderlijke en natuurlijke hiërarchie zag. Een toekomstig zelfbestuur van de kolonie was volgens haar geen mogelijkheid omdat de inheemse bevolking nooit op het zelfde culturele en intellectuele niveau kon komen als de Europeanen.

Deze gedachte verschilt wezenlijk van Kartini's visie. Volgens Kartini was het rassenonderscheid juist niet een vaststaand hiërarchisch fenomeen. Door een goede opvoeding en scholing van de inheemse bevolking kon deze volgens haar juist wel op een gelijk sociaal en intellectueel niveau komen. Educatie leidde volgens Kartini dan ook tot een regionaal bewustzijn. Dit regionaal bewustzijn kan gezien worden als vroege fase van het Indonesisch nationalisme. Het uitgangspunt was dat door educatie en opvoeding van de inheemse bevolking, Nederlands-Indië ooit een zelfstandige natie kon vormen. Het kolonialisme en daarmee het modern imperialisme zou volgens Kartini naar verloop van tijd verdwijnen terwijl Aletta Jacobs stelde dat het kolonialisme een blijvend natuurlijk gegeven was.

Ten aanzien van het feminisme deelden beide vrouwen vergelijkbare ideeën. Dit is mede veroorzaakt door de Europees georiënteerde scholing van Kartini en de contacten die zij onderhield met Nederlandse feministen. De uitwerking van dit gedachtegoed binnen Nederlands-Indië daarentegen toonde duidelijke verschillen. Jacobs achtte het Nederlands feminisme niet van toepassing op de kolonie. Haar feministische denken was beperkt door de koloniale en modern imperialistische tijdsgeschiedenis. Het verruimen van onderwijs- en arbeidsmogelijkheden voor inheemse vrouwen vond zij passend binnen de Ethische politiek maar diende geen politiek doel. Kartini is van mening dat het hele feministische gedachtegoed onderdeel uitmaakte van een bredere maatschappelijke ontwikkeling die moest leiden tot meer gelijkwaardigheid van de inheemse

bevolking. Ook op dit vlak benadrukte ze het belang van onderwijs. Ze nam hierbij nadrukkelijk afstand van Jacobs' visie dat feminisme kan bestaan binnen de bestaande koloniale verhoudingen.

Wat betreft de verhouding tussen het gelijkheidsideaal van het feminisme en de ongelijkheidsgedachte van het modern imperialisme verschillen de vrouwen radicaal van mening. Volgens Aletta Jacobs is gelijkheid van sekse dus niet gekoppeld aan gelijkheid van ras en kunnen beide fenomenen naast elkaar bestaan. Raden Adjeng Kartini legde wel een koppeling tussen het feministische gelijkheidsideaal en het wegnemen van de ongelijkheid tussen de rassen. Zij stelde dat het denken over gelijkheid voor vrouwen zich pas kon ontwikkelen wanneer de ongelijkheid tussen rassen was opgeheven. Aletta Jacobs was dus echt een kind van haar tijd terwijl Kartini met haar gedachtegoed vele jaren voor leek te lopen op haar tijdgenoten.

In dit onderzoek heb ik mij beperkt tot twee feministen met een verschillend perspectief. Het zou interessant zijn om in een vervolgstudie hier nog twee andere perspectieven aan toe te voegen. Er zou nog gekeken kunnen worden naar het perspectief van Nederlandse vrouwen die in Nederlands-Indië woonden maar ook naar het perspectief van Nederlands-Indische vrouwen die niet, zoals Kartini, behoorde tot de geschoolde bovenklasse van de inheemse samenleving.

Daarnaast is dit onderzoek natuurlijk kleinschalig. Over een algemene regel kan niks gezegd worden. Voor een vervolgonderzoek kan het interessant zijn om te kijken hoe de visie van zowel Aletta Jacobs en Raden Adjeng Kartini representatief is voor tijdgenoten met een vergelijkbaar perspectief. Tenslotte is het interessant om te kijken hoe de vrouwen waarmee Kartini veelvuldige correspondeerde over feministische als koloniale vraagstukken, aankeken tegen haar visie.

Bibliografie.

Secundaire literatuur.

- Anderson, Matthew, Smith, *The Ascendancy of Europe 1815-1914* (New York, 2003).
- Bosch, Mineke, "Aletta Jacobs, Reisbrieven uit Afrika en Azië: onderhoudende propaganda in een tijd van deprimerende politiek", in *het is geen kolonie, het in een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912*, (Amsterdam, 2003), 128-155.
- Braun, Marianne, *De prijs van de liefde: de eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (1992, Amsterdam), 10.
- Commissie stofomschrijving, 'De koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië', (versie 01-08-2015), <https://www.geschiedenis.nl/nieuws/artikel/2883/de-koloniale-relatie-tussen-nederlanders-en-nederlands-indie>.
- Cornelissen, Marije, 'Hierbij roepen we de vierde feministische golf uit', (versie 04-03-2019), <https://vrouw.nieuws.nl/2019/03/04/hierbij-roepen-we-de-vierde-feministische-golf-uit/>.
- Coté, Joost, *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* (Victoria 2014).
- Doel, van der, Wim, *Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederlands Overzee vanaf 1800* (Amsterdam, 2011).
- Doel, van der, Wim, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996).
- Easton, Stuart, *The Rise and Fall of Western Colonialism; A historical survey from the Early Nineteenth Century to the present*, (New York, 1964).
- Grever, Maria en Waaldijk, Berteke, *Feministische openbaarheid: de nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam, 1998).
- Jansz, Ulla, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Gennep, 1990).
- Kuitenbrouwer, Maarten, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse Geschiedschrijving', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998) 1, 56-73.
- Locher-Scholten, Elsbeth, *Women and the colonial state; Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam, 2000).
- Riberink, Anneke, *Politiek Veelstromenland: Feminism*, (Leiden, 1987).
- Roemaat, B.M.H., *Vijf feministen in Nederlands-Indië: een aanzet tot verder onderzoek naar de banden tussen Nederlandse feministen en de vrouwenbewegingen in Nederlands-Indië (1870-1913)* (Nijmegen, 1993).
- Taylor, Jean Gelman, 'Kartini', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*, (versie 17-07-2018), <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini>.
- Toolen, Afke van der, 'The making of Aletta Jacobs', (versie 01-07-2009), <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25930/the-making-of-aletta-jacobs.html>.

- Touwen, Jeroen, 'Paternalisme en protest. Etnische politiek en nationalisme in Nederlands-Indië', in *Leidsschrift*, 15 (december, 2000) 3, 67-94.
- Wesseling, Hendrik, Lodewijk, *Europa's koloniale eeuw; De koloniale rijken in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003).
- Young, Robert, *Empire, colony, postcolony* (Chichester, 2015).

Primaire bronnen:

- Coté, Joost, *On Feminism and Nationalism: Kartini's Letters to Stella Zeehandelaar 1899-1903*, (Clayton, 1995).
- Jacobs, Aletta, *Reisbrieven uit Afrika en Azië – benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Almelo, 1915).

Afbeeldingen:

- Figuur 1: ikviernijstem.nl <https://ikviernijstem.nl/tijdslijn/aletta-jacobs-mag-een-vrouw-stemmen>.
- Figuur 2: wikipedia.nl <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kartini>.